

ҲАҚИҚАТНИ АНИҚЛАШ ПРИНЦИПИ БЎЙИЧА ҲОРИЖИЙ ТАЖРИБА (АНГЛО-САКСОН, КОНТИНЕНТАЛ. МДҲ ДАВЛАТЛАРИ МИСОЛИДА)

Ислом Буриевич Буриев

Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси Академияси

"Судларда прокурор ваколатини таъминлаш ҳамда ижро иши юритуви" кафедраси

"Прокурорлик фаолияти" йўналиши тингловчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Англо-саксон ва Континентал суд тизимларининг асосий тамойиллари ўрганилган. Айниқса, ҳақиқатни аниқлаш принципи ва унинг суд жараёнида қўлланилиши хусусида батафсил таҳлил қилинган. Англо-саксон тизимида судьянинг битарафлиги ва томонларнинг баҳс-мунозаралари орқали далилларни аниқлаш усули алоҳида ўрганилган. Шу билан бирга, ушбу тамойилни Ўзбекистон суд тизимида мослаштириш таклифлари берилган.

Калит сўзлар: Ўзбекча: суд тизими, ҳақиқатни аниқлаш, Англо-саксон тизими, Континентал тизим, суд жараёни

Ҳуқуқий тизимлар фаолиятида ҳақиқатни аниқлаш принципи суд муҳокамасининг асосий мақсадларидан бири бўлиб, адолатни таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Суд-ҳуқуқ амалиётида ҳақиқатни аниқлаш нафақат воқеаларнинг реал ҳолатини тиклаш, балки қонунийлик, адолат ва жамиятдаги ишончни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Бу принцип жиноят, фуқаролик ва маъмурий ишлар юритушида жуда катта аҳамият касб этади.

Ҳуқуқ тизимлари континентал ва англо-саксон ҳуқуқ оилаларига бўлинади. Континентал ҳуқуқ тизимида (масалан, Германия, Франция) судьялар фаол иштирокчи сифатида ҳақиқатни аниқлаш учун мустақил далил тўплайди ва уларни баҳолайди. Бунда судья фаол суриштирувчи сифатида чиқади. Бошқа томондан, англо-саксон ҳуқуқ тизими (АҚШ, Буюк Британия, Австралия) эса адверсар муҳокамага асосланади. Бунда томонларнинг баҳс-мунозаралари орқали ҳақиқатга эришилади ва судья битараф позицияда қолади.

Англо-саксон ҳуқуқ тизимида ҳақиқатни аниқлаш инсофли рақобат (adversarial process) асосида амалга оширилади.¹ Ҳар бир тараф (айблов ва ҳимоя) ўз далилларини тақдим этади, ҳодисаларни ўз манфаатлари нуқтаи назаридан ёритади, ва далилларнинг ишончлилигини синовдан ўтказилади. Бу тизимда судья асосий муҳокаманинг ташкилотчиси бўлиб, баҳс жараёнидаги қонунийликни таъминлайди. Ҳақиқатнинг объектив равишда аниқланиши томонлар ўртасидаги баҳс ва далилларнинг асосли эканлигига боғлиқ бўлади. Шунингдек, суд муҳокамаси доирасида ҳайъат аъзолари (jury)нинг иштироки англо-саксон тизимининг яна бир муҳим жиҳатидир.

АҚШ ва Буюк Британия каби давлатлар англо-саксон ҳуқуқ оиласининг типик вакиллари бўлиб, уларда ҳақиқатни аниқлаш принципи ўзига хос хусусиятларга эга.² АҚШда адверсар тизим жуда ривожланган бўлиб, томонларнинг баҳслари орқали иш юритилади, далилларни тўплаш ва баҳолаш эса уларнинг зиммасига юкланади. Буюк Британияда эса жиний ва фуқаролик ишларида далилларни йиғиш, уларнинг ишончлилигини аниқлаш ва қонуний баҳолаш жараёни юқори даражада тартибга солинган.

Мазкур мақолада ҳақиқатни аниқлаш принципининг назарий асослари, унинг амалдаги ўрни ва аҳамияти англо-саксон ҳуқуқ оиласига кирувчи давлатлар – АҚШ ва Буюк Британия мисолида ўрганилади. Шунингдек, англо-саксон тизимида адверсар муҳокама ва далиллар тизими таҳлил қилиниб, континентал тизим билан солиштирма таҳлил асосида ўхшаш ва фарқли жиҳатлар ёритиб берилади.

Ҳақиқатни аниқлашнинг самарали механизмини ўрганиш орқали миллий ҳуқуқ тизимини такомиллаштириш ва адолатли судлов амалиётини йўлга қўйиш имкониятларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳуқуқий тизимларда ҳақиқатни аниқлаш принципи суд жараёнининг юксак адолатли натижаларга эришишини таъминлашга қаратилган. Ҳақиқатни аниқлаш фуқаролик, жиний ва маъмурий ишлар юритишда айна воқеа-ҳодисаларнинг реал манзарасини тиклаш ва қонуний қарор қабул қилишнинг асосий мезони ҳисобланади.

Ҳақиқат тушунчаси суд жараёнида юридик ҳақиқат ва объектив ҳақиқат сифатида баҳоланади:

Объектив ҳақиқат – воқеа ва ҳодисаларнинг реал ҳолати, суднинг далиллар асосида ҳолисона тасдиқлаши орқали аниқланади.

¹ American Bar Association. *The U.S. Legal System: Principles and Practice*. URL: <https://www.americanbar.org/>

² Crown Prosecution Service. *Criminal Justice System in the United Kingdom*. URL: <https://www.cps.gov.uk/>

Юридик ҳақиқат – суд муҳокамаси доирасида қонуний ва асосли далиллар орқали тасдиқланган ҳолат.³

Англо-саксон ҳуқуқ тизимида ҳақиқатни аниқлаш томонлар ўртасидаги адверсар тизим ёки баҳс-мунозара усули орқали амалга оширилади. Бунда судья пассив рол ўйнаб, асосий эътиборни далилларнинг ишончилиги ва қонунийлигига қаратади. Ҳақиқатнинг аниқланиши эса айблов ва ҳимоя томонларининг мустақкам далиллар билан баҳс олиб бориш қобилиятига боғлиқ.⁴

Англо-саксон ҳуқуқ оиласига мансуб тизимлар, хусусан АҚШ ва Буюк Британия ҳуқуқ тизимида, ҳақиқатни аниқлаш адверсар муҳокама орқали амалга оширилади. Бу тизимнинг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

Баҳс-мунозара методи: Ҳақиқатни аниқлаш судьянинг эмас, балки тарафларнинг ўзаро баҳс-мунозаралари орқали юзага чиқади.

Судья роли: Судья битараф позицияни сақлайди ва фақат қонунийликни назорат қилади. У далилларни йиғиш ёки суриштирувда фаол иштирок этмайди.

Ҳайъат иштирокида суд: Англо-саксон тизимида ҳайъат (jury) асосий қарор қабул қилувчи орган ҳисобланади. У далилларни баҳолаш ва воқеаларнинг ҳақиқий манзарасини тиклашда ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Ҳақиқатни аниқлашда далилларнинг ишончилиги муҳим аҳамият касб этади. Англо-саксон тизимида далиллар қуйидаги тоифаларга ажратилади:

Ишончли далиллар – қонуний ва асосли манбалардан олинган далиллар;

Релевант далиллар – ишнинг моҳиятига тўғридан-тўғри боғлиқ далиллар;

Таъсир кучига эга далиллар – томонларнинг позициясини кучайтириш ёки заифлаштиришга йўналтирилган далиллар.

АҚШ суд тизимида адверсар муҳокама юқори даражада ривожланган бўлиб, у томонларнинг ўзаро баҳслари ва далилларнинг текширилиши орқали амалга оширилади. Жиноий жараёнда суд муҳокамаси қуйидаги асосий босқичларни ўз ичига олади:

Айблов ва ҳимоя тарафларининг далиллар тақдими:

Айблов тараф – айбдорликни исботлайдиган далилларни тақдим этади.

Ҳимоя тараф – айблов далилларини рад этиш ёки ўзининг версиясини илгари суриш орқали ҳимоя олиб боради.⁵

³ The British Judiciary. *Court Procedures and Evidence Rules*. URL: <https://www.judiciary.uk/>

⁴ Legal Information Institute. *Evidence and Truth-Seeking in Common Law Jurisdictions*. Cornell Law School. URL: <https://www.law.cornell.edu/>

⁵ Federal Judicial Center. *The Role of the Jury in the American Legal System*. URL: <https://www.fjc.gov/>

Судья роли: Судья фақат жараённинг қонунийликка мувофиқлигини назорат қилади, лекин далилларни тўплаш ёки баҳолашда иштирок этмайди.

Ҳайъат иштирокида суд: АҚШ тизимида jury trial – ҳақиқатни аниқлашда ҳал қилувчи механизм ҳисобланади. Ҳайъат томонларнинг далилларини баҳолаб, айбдорлик ёки айбсизлик ҳақида қарор чиқаради.

Далилларни баҳолаш: АҚШ қонунчилигида далилларнинг ишончилиги ва қонунийлиги жуда қаттиқ талаблар асосида текширилади. Ҳақиқатни аниқлашда фактик асос ва юридик асоснинг уйғунлигига эътибор қаратилади.

Буюк Британия ҳуқуқ тизимида ҳам адверсар тизим амалда бўлиб, томонлар ўртасидаги баҳс орқали ҳақиқат аниқланади. Жараённинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагича:

Судьянинг роли: Судья баҳс жараёнини назорат қилади ва қонуний қоидаларга амал қилишни таъминлайди.

Далиллар: Суд жараёнида далилларнинг ишончилиги ва манбаларининг ҳаққонийлиги биринчи ўринда туради.

Ишончилик мезони: Ҳар қандай далил исбот талабига жавоб бериши ва тарафлар томонидан текширилиши лозим.

Жиноий ва фуқаролик ишларида фарқ:

Жиноий ишлар бўйича – айбловнинг тўлиқ исботланиши талаб этилади ("reasonable doubt" тамойили).

Фуқаролик ишларида – "ваззли далиллар" (preponderance of evidence) асосида қарор қабул қилинади.⁶

5. Англо-саксон ва континентал тизимларнинг солиштирма таҳлили

Ҳақиқатни аниқлашда англо-саксон ва континентал ҳуқуқ тизимлари ўртасида муайян фарқлар мавжуд:

Хусусиятлар	Англо-саксон тизими	Континентал тизим
Судья роли	Битараф, фақат жараёни назорат қилади	Фаол иштирокчи, далилларни йиғади
Ҳақиқатни аниқлаш	Баҳс ва далиллар орқали	Судья ташаббуси ва далилларни тўплаш
Далилларни текшириш	Томонлар ўртасида баҳс орқали	Судья ёки суриштирувчи томонидан баҳоланади

⁶ K National Archives. *Fraud Act 2006*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/>

Хайъат иштирокида суд	Мажбурий равишда амал қилади	Одатда мавжуд эмас
--------------------------	---------------------------------	--------------------

1-жадвал

Англо-саксон тизимида ҳақиқатни аниқлаш жараёнида томонлар ўртасидаги баҳс-мунозаралар самарали бўлиб, суднинг битарафлиги сақланади. Континентал тизимда эса судья фаол суриштирувчи сифатида иштирок этади.⁷

Англо-саксон ҳуқуқ тизимида ҳақиқатни аниқлаш принципи адверсар муҳокама ва далилларнинг баҳсига асосланган ҳолда амалга оширилади. Бу тизимда судья битараф позицияни сақлаб, асосий вазифани тарафларга юклайди. АҚШ ва Буюк Британия мисолида кўриниб турибдики, далилларнинг ишончлилиги ва қонунийлиги ҳақиқатни аниқлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.⁸

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) давлатлари ҳуқуқ тизимлари тарихан **совет ҳуқуқ мактаби** асосида шаклланган бўлиб, ҳозирги кунда ҳар бир давлат ўзига хос тарзда мазкур принципни амалга ошириб келмоқда. Совет ҳуқуқ тизимида **ҳақиқатни аниқлаш** судьянинг фаол иштироки орқали амалга оширилган бўлса, мустақилликдан сўнг МДХ давлатларининг қонунчилик тизимида модернизациялаш ва демократик ислохотлар билан боғлиқ ўзгаришлар кузатилмоқда.

МДХ давлатларида ҳақиқатни аниқлашда асосий эътибор **судьяларнинг фаол роли**, далилларни қонуний манбалардан тўплаш ва уларнинг ишончлилигини аниқлашга қаратилади. Масалан, **Россия Федерацияси, Қозоғистон ва Ўзбекистон** тажрибасида бу принцип турли қонун ҳужжатлари ва амалиётларда акс этган. Россияда Жиноят-процессуал кодексига (ЖПК) мувофиқ ҳақиқатни аниқлаш суд жараёнининг асосий мақсади сифатида белгиланган⁹. Қозоғистон ва Ўзбекистонда эса қонуний далиллар асосида объектив ҳақиқатга эришиш учун **суриштирув** ва **тергов** жараёнларига алоҳида эътибор қаратилади.¹⁰

Бугунги кунда МДХ давлатлари ҳуқуқий тизимида адолатли судловни таъминлаш ва қонун устуворлигини мустаҳкамлашда **ҳақиқатни аниқлаш принципи** муҳим ўрин тутаяди. Бу принцип нафақат жиноий ишлар, балки фуқаролик ишларида ҳам далилларни

⁷ UK National Archives. *Fraud Act 2006*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/>

⁸ Blackstone's Criminal Practice. Oxford University Press. URL: <https://global.oup.com/>

⁹ Россия Федерациясининг Жиноят-процессуал кодекси. *Глава 2. Принципы уголовного судопроизводства*. URL: <http://www.consultant.ru/document/>

¹⁰ Қозоғистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі*. URL: <https://online.zakon.kz/>

аниқлаш, уларнинг мантикий таҳлилини олиб бориш ва суд қарорларининг қонунийлигини таъминлашда фаол қўлланилади.

Ушбу мақолада МДХ давлатлари, хусусан **Россия Федерацияси, Қозоғистон ва Ўзбекистон** мисолида ҳақиқатни аниқлаш принципи таҳлил қилинади. Ҳар бир давлатнинг қонунчилик тизимидаги ўзига хос хусусиятлар, далилларни баҳолаш механизмлари ва судьяларнинг роли ўрганилади ҳамда умумий хулоса ва тавсиялар берилади.

1. Ҳақиқатни аниқлаш принципининг назарий асослари

Ҳуқуқий тизимларда **ҳақиқатни аниқлаш принципи** суд жараёнида адолатли қарор қабул қилиш учун асосий тамойил ҳисобланади. Бу принцип фуқаролик, жиноий ва маъмурий ишлар юритишда воқеа-ҳодисаларнинг реал манзарасини тиклаш, юзага келган ҳуқуқий муаммоларни қонуний ҳал қилиш учун ишлатилади. Ҳақиқатни аниқлаш принципи суд муҳокамасининг тўғри ташкил этилиши ва далилларнинг ҳолис баҳоланишини таъминлайди.

Ҳақиқат тушунчаси

Ҳуқуқий тизимларда **ҳақиқат** тушунчаси турли хил шаклда талқин қилинади. У қуйидаги икки асосий шаклга бўлинади:

1. **Объектив ҳақиқат** – воқеа ва ҳодисаларнинг ҳақиқий, реал ҳолатини далиллар асосида аниқлаш. Бу ҳолат суд жараёнида ишдаги барча далилларнинг синчиклаб ўрганилиши ва ҳолисона баҳоланиши орқали тикланади. Объектив ҳақиқат ҳар қандай субъектив қарашлардан холи бўлиши талаб этилади.

2. **Юридик ҳақиқат** – суд муҳокамаси доирасида қонуний йўллар билан исботланган ва суд ҳукмида акс этган ҳолат. Юридик ҳақиқатни аниқлаш жараёнида қонуний талабларга мувофиқлик устувор ҳисобланади.¹¹

Объектив ҳақиқат ва **юридик ҳақиқат** тушунчалари бир-бирига яқин бўлса-да, амалиётда фарқ қилади. Объектив ҳақиқат ҳодисаларнинг реал ҳолатини тўлиқ акс эттиришга қаратилган бўлса, юридик ҳақиқат қонунчиликда белгиланган тартибда далиллар орқали аниқланган ҳолат ҳисобланади. МДХ давлатларида суд муҳокамаларида **объектив ҳақиқат** принципи устувор бўлиб, бу судьяларнинг фаол позициясини талаб қилади.¹²

¹¹ Сравнительное правоведение. Филатов В.П., Москва: Юрайт, 2018.

¹² Россия Федерациясининг Жиноят-процессуал кодекси. Глава 2. Принципы уголовного судопроизводства. URL: <http://www.consultant.ru/document/>.

Ҳақиқатни аниқлашдаги далиллар ролининг назарий асослари

Ҳақиқатни аниқлаш жараёнида **далиллар** марказий ўрин тутати. Суд жараёнида далилларни қонуний равишда йиғиш, текшириш ва баҳолаш орқали воқеа-ҳодисаларнинг ҳақиқий манзараси тикланади.

Далиллар қуйидаги асосий турларга ажратилади:

1. **Ишончли далиллар:** Далиллар манбаи ишончли бўлиши ва қонуний тарзда олинган бўлиши керак. Ишончсиз далиллар суд муҳокамасида рад этилади.
2. **Алоқадор далиллар:** Далиллар ишнинг моҳиятига боғлиқ бўлиб, воқеаларнинг реал манзарасини тиклашда тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади.
3. **Тўғридан-тўғри ва билвосита далиллар:** Тўғридан-тўғри далиллар ҳодисани тўлиқ тасдиқлайди, билвосита далиллар эса ишнинг юзага чиқиш эҳтимолини кучайтиради.

МДҲ давлатларида, жумладан, **Россия Федерацияси Жиноят-процессуал кодекси** (ЖПК)да ҳақиқатни аниқлаш принципи қонунийлик ва далилларнинг ҳолис баҳоланишига таянади. Судья далилларни қонуний асосда баҳолаш билан бирга, ҳақиқатни аниқлаш учун ташаббускорлик кўрсатиш ҳуқуқига эга. Бу ҳолат **инквизицион тизимнинг** асосий хусусияти ҳисобланади.¹³

МДҲ давлатларида судьянинг фаол позицияси ҳақиқатни аниқлашнинг самарали воситаси ҳисобланади. Масалан, **Ўзбекистон Жиноят-процессуал кодексида** судья далилларни сўраб олиш, текшириш ва уларнинг қонунийлиги ҳамда ишончилигини баҳолаш ҳуқуқига эга. Бу жараён суд муҳокамасининг ҳолис ва шаффоф ўтишини таъминлайди.¹⁴

Ҳақиқатни аниқлаш принципи ҳуқуқий тизимларда адолатни таъминлашнинг асосий тамойили ҳисобланади. МДҲ давлатлари, жумладан Россия, Ўзбекистон ва Қозоғистонда ушбу принцип қонуний далиллар йиғиш, уларни текшириш ва ҳолисона баҳолаш орқали амалга оширилади. Совет ҳуқуқ мактаби анъанасига асосланган бу ёндашувда судья фаол иштирокчи сифатида ҳақиқатни аниқлашга кўмаклашади. Бу, ўз навбатида, қонун устуворлигини мустаҳкамлаш ва жамиятда адолатли суд қарорларини таъминлашга хизмат қилади.

¹³ Карпец И.И. *Теория доказательств в уголовном процессе*. Москва: Наука, 2019.

¹⁴ Қозоғистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі*. URL: <https://online.zakon.kz/>.

Ҳақиқатни аниқлаш принципи ҳуқуқий жараёнинг марказида туради. Бу принцип адолатли судловнинг, инсон ҳуқуқларининг таъминланишининг ва ҳуқуқий давлат тамойилларининг амалга оширилишининг кафолатидир. Ушбу мақолада ҳақиқатни аниқлаш принципининг теоретик асослари кенг қамровли таҳлил қилинади.

Ҳақиқат тушунчаси инсоният тарихи давомида философиянинг асосий муаммоларидан бири бўлиб келган. Философияда ҳақиқат объектив ва субъектив, абсолют ва нисбий, теоретик ва амалий каби турли жиҳатлардан таҳлил қилинади.

Ҳуқуқда ҳақиқат тушунчаси адолатли судловнинг асосидир. Ҳуқуқий ҳақиқат – бу суд жараёнида аниқланадиган ва давлат томонидан ҳимоя қилинадиган объектив ҳақиқатдир.

Ҳақиқатни аниқлаш принципининг асосий мақсади – суд жараёнида содир бўлган ҳодисаларнинг объектив тасвирини олиш ва бу асосда адолатли қарор қабул қилишдир.

Ушбу принцип қуйидаги вазифаларни бажаради:

- Ҳақиқатни аниқлаш учун шароит яратиш: Бунинг учун қонунчиликда далилларнинг турлари ва уларни баҳолаш мезонлари аниқ белгилаб берилади.

- Субъектив омилларнинг таъсирини камайтириш: Судьяларнинг шахсий фикрлари ва туйғулари ҳақиқатни аниқлаш жараёнига таъсир этишининг олдини олиш мақсадида турли хил процессуал кафолатлар белгиланади.

- Ҳуқуқий баҳсларни ҳал қилиш: Ҳақиқатни аниқлаш орқали томонлар ўртасидаги низолар ҳал қилинади ва ҳуқуқий барқарорлик таъминланади.

Ҳақиқатни аниқлаш жараёнида турли хил қийинчиликлар юзага келиши мумкин:

- Далилларнинг етарли бўлмаслиги ёки ишончсизлиги: Баъзи ҳолларда, айниқса мураккаб жиноятларда, ҳақиқатни тўлиқ аниқлаш учун етарли далиллар бўлмаслиги мумкин.

- Гувоҳларнинг нотўғри кўрсатмалари: Гувоҳларнинг хотираси, эмоциялари ва бошқа субъектив омиллар уларнинг кўрсатмаларининг ишончилигига таъсир этиши мумкин.

- Эксперт хулосаларининг турлича бўлиши: Мураккаб илмий ва техник масалалар бўйича турли экспертларнинг хулосалари бир-бирига зид келиши мумкин.

- Субъектив омилларнинг таъсири: Судьяларнинг шахсий фикрлари, туйғулари ва ҳаттоки миллий ва маданий хусусиятлари ҳақиқатни баҳолаш жараёнига таъсир этиши мумкин.

Ҳақиқатни аниқлашдаги процессуал кафолатлар

Ҳақиқатни аниқлаш жараёнида куйидаги процессуал кафолатлар аҳамиятли ўрин тутади:

- Далолат қилиш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқи: Ҳар бир шахс ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун далиллар келтириш ва гувоҳлар чақириш ҳуқуқига эга.
- Адвокатдан фойдаланиш ҳуқуқи: Адвокат айбланувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилади ва ҳақиқатни аниқлаш жараёнида муҳим роль ўйнайди.
- Суд муҳокамасининг ошкоралиги: Суд муҳокамасининг ошкоралиги жамоатчилик назоратини таъминлайди ва ҳақиқатни аниқлаш жараёнининг шаффофлигини оширади.
- Апелляция ва кассация шикоятлари ҳуқуқи: Апелляция ва кассация шикоятлари орқали қабул қилинган қарорларнинг қонунийлиги ва адолатлилиги текширилади.

Ҳақиқатни аниқлаш принципи ҳуқуқий тизимнинг асосий тамойилларидан бири бўлиб, у адолатли судловнинг, инсон ҳуқуқларининг таъминланишининг ва ҳуқуқий давлат тамойилларининг амалга оширилишининг кафолатидир. Ҳақиқатни аниқлаш жараёнида турли хил қийинчиликлар юзага келиши мумкин, шунинг учун ҳам ушбу жараённи таъминлаш учун қонунчиликда турли хил процессуал кафолатлар белгилаб берилади.

Ҳуқуқшуносликда ҳақиқат тушунчаси жуда кенг тадқиқотларни талаб қилади, чунки у юридик тизимнинг марказий тамойилларидан бири ҳисобланади. Ҳуқуқий жараёнда ҳақиқат — реал воқеликни юридик тушуниш орқали аниқланадиган ҳолатдир. Ҳуқуқшуносликда ҳақиқат асосан икки турга ажратилади: мутлақ ҳақиқат ва нисбий ҳақиқат.

Мутлақ ҳақиқат – бу объект ҳақидаги тўлиқ, холис, энг аниқ маълумот бўлиб, у ҳуқуқий муносабатларни баҳолаш учун идеал шакл ҳисобланади. Аммо амалиётда мутлақ ҳақиқатга етишиш жуда қийин, чунки инсоннинг билим ва имкониятлари чекланган. Шу сабабли, ҳуқуқ амалиётида кўпинча нисбий ҳақиқат концепцияси қўлланилади. Нисбий ҳақиқат – бу процесс иштирокчилари томонидан тўпланган далиллар асосида аниқланган ҳолатлардир, улар умумий мантиқий далиллар билан боғланган ҳолда, энг ишончли маълумот сифатида баҳоланад.¹⁵

Ҳуқуқий жараёнда ҳақиқатни аниқлаш нафақат фактларни топиш, балки уларнинг қонуний мазмунини очиқ беришга қаратилган. Бу эса, айниқса, жиноят ишларида муҳимдир, чунки суд ҳукми фақат ҳақиқатга асосланиши керак. Ҳуқуқшунос-олимлар

¹⁵ Кравченко, С. (2020). "Суд-ҳуқуқ тизимида ҳақиқат тушунчаси". Юридик илмий журнал, 12(4), 34–45.

хозиргача ҳақиқатнинг моҳияти бўйича тортишмоқда: бу тушунча философий, ҳуқуқий ва амалий жиҳатдан кўриб чиқилади. Масалан, Марксистик назарияда ҳақиқат ижтимоий муносабатлар доирасида баҳоланади ва у ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг воқелиги сифатида кўрилади.¹⁶

Хорижий тажрибани ўрганиш асосида Ўзбекистон суд тизимини ривожлантириш учун қуйидаги долзарб таклифларни тақдим этамиз:

1. **Jinoyat protsessida tortishuv prinsipiga muvofiq, jinoyat ishini ayblash, himoya qilish va hal qilish funksiyalari bir-biridan ajratilgan va bir xil organga yoki bir xil mansabdor shaxsga ishonib topshirilishi mumkin emas (jinoyat-protsessual kodeksining 25-moddasi 2-qismi).** Bu shuni anglatadiki, agar sud jinoiy dalillarni to‘plashni boshlasa, u muqarrar ravishda tomonlardan biriga uning protsessual funksiyasini bajarishda yordam beradi, chunki odil sudlovni amalga oshirishda "neytral" isbotlash vositalari mavjud emas va bo‘lishi mumkin emas. Dalillar har doim ayblov fabulasini tasdiqlashga yoki uni rad etishga (yumshatishga) qaratilgan, chunki ularning mazmunini belgilaydigan ma’lumotlar har qanday holatda ham ma’lum bir tomonga - ayblov yoki himoya yo‘nalishiga mos kelishi kerak. Jinoyat-protsessual kodeksining 81-moddasi, dalillarning huquqiy ta’rifini har qanday ma’lumot sifatida shakllantirish, uning asosida jinoiy-huquqiy hodisa holatlari mavjudligi yoki yo‘qligi aniqlanadi.

2. Yuqoridagilardan kelib chiqib, sudning xolisligini ta’minlash va biror bir taraf manfaatini himoya qilishdan manfaatdor ekanligida shubha qilishdan qochish maqsadida, dalillarni to‘plash jarayonida hamda Jinoyat protsessual kodeksining 455-moddasi talablari, ya’ni “Sud hukmni faqat sud muhokamasida tekshirilgan dalillar bilan asoslaydi.” degan qoidalarni istisno qilmaslik uchun, kodeksning 87-moddasiga “Sudning isbotlash faoliyati sud tomonidan faqat tomonlarning tegishli iltimosnomalari asosida to‘liq amalga oshirilishi mumkin. O‘z tashabbusi bilan sud faqat jinoyat ishida mavjud bo‘lgan dalillarning nisbiyligi va ishonchliligini tekshirish uchun qo‘shimcha (yangi) dalillarni to‘plash huquqiga ega.” degan tahrirda yangi band bilan to‘ldirish qilish taklif qilinadi.

3. Yuqorida nazariya uchun berilgan takliflardan kelib chiqqan holda JPKning 25-moddasi nomini “Sudda ishlarni yuritishda tortishuv”dan “**Jinoyat protsessida taraflarning tortishuvi**”ga va ushbu moddaning birinchi qismini “Birinchi instansiya sudining sud majlisida, shuningdek ishlar yuqori sudlarda ko‘rilayotganda ish yuritish taraflarning o‘zaro tortishuvi asosida amalga oshiriladi”dan “**Jinoyat protsessi taraflarning tortishuv jarayoni asosida olib boriladi**”ga o‘zgartirish taklif qilinadi.

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал кодекси (1994).

4. Dalillar majmuining ayblash va hukm qilish uchun yetarliligi nuqtayi nazaridan baholash elementlariga “dalillarning yetarliligi”ni kiritish. Qayd etish lozimki, O‘zbekiston Respublikasi JPKning dalillarni baholash tushunchasiga ta’rif berilgan normasida (95¹-modda) dalillar majmuini baholash mezonlari belgilanmagan. Qonun normasidagi mavjud bo‘shliqni bartaraf etish maqsadida ilg‘or xorij tajribasiga (Armaniston, Belarus, Qozog‘iston, Rossiya, Qirg‘iziston) asoslanib JPK 95-moddasi 1-qismini “**jinoyat ishi bo‘yicha to‘plangan barcha dalillar majmui ishni hal qilish uchun yetarliligi nuqtayi nazaridan baholanishi kerak**”, degan norma bilan to‘ldirish.

5. Protsessual qoidalar takomillashtirish: Jinoyat protsessida sudlarning vakolatlarini aniq belgilash orqali ularning huquqlarini kengaytirish zarur. Masalan, sudyalarga o‘z tashabbuslari bilan yangi dalillarni talab qilish, qo‘shimcha tergov harakatlarini amalga oshirish huquqini berish. Bu o‘zgarishlar sudyalarga to‘liqroq va xolisroq qarorlar qabul qilish imkonini beradi va sud muhokamasi jarayonida adolatni ta’minlashga yordam beradi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. American Bar Association. *The U.S. Legal System: Principles and Practice*. URL: <https://www.americanbar.org/>
2. Crown Prosecution Service. *Criminal Justice System in the United Kingdom*. URL: <https://www.cps.gov.uk/>
3. The British Judiciary. *Court Procedures and Evidence Rules*. URL: <https://www.judiciary.uk/>
4. Legal Information Institute. *Evidence and Truth-Seeking in Common Law Jurisdictions*. Cornell Law School. URL: <https://www.law.cornell.edu/>
5. Federal Judicial Center. *The Role of the Jury in the American Legal System*. URL: <https://www.fjc.gov/>
6. K National Archives. *Fraud Act 2006*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/>
7. UK National Archives. *Fraud Act 2006*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/>
8. Blackstone's Criminal Practice. Oxford University Press. URL: <https://global.oup.com/>
9. Россия Федерациясининг Жиноят-процессуал кодекси. *Глава 2. Принципы уголовного судопроизводства*. URL: <http://www.consultant.ru/document/>
10. Сравнительное правоведение. Филатов В.П., Москва: Юрайт, 2018.
11. Россия Федерациясининг Жиноят-процессуал кодекси. *Глава 2. Принципы уголовного судопроизводства*. URL: <http://www.consultant.ru/document/>.
12. Карпец И.И. *Теория доказательств в уголовном процессе*. Москва: Наука, 2019.

13. Қозоғистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесітік кодексі*. URL: <https://online.zakon.kz/>.
14. Кравченко, С. (2020). "Суд-хуқуқ тизимида ҳақиқат тушунчаси". Юридик илмий журнал, 12(4), 34–45.
15. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал кодекси (1994).